

ВРЊАЧКА БАЊА
170 ГОДИНА ОД ПРВЕ НАУЧНЕ АНАЛИЗЕ ЛЕКОВИТЕ ВОДЕ

Садржај: Врњачка Бања је најпосећенији балнеолошки центар Србије. По материјалним траговима из доба владавине Римљана, истиче се дугом традицијом. Године 1835. извршена је прва хемијска анализа лековите воде и дефинисане њене основне особине од интереса за медицину. Од тада до наших дана Врњачка Бања је бројем посетилаца, као значајним показатељем промета, увек била на првом месту међу бањама Србије. Рекорди од 163.000 туриста (1985. година) и 1.415.000 њихових ноћења (1986. година), после тога нису достигнути.

Кључне речи: Врњачка Бања, традиција, анализа воде, број туриста, број ноћења.

Abstract: Vrnjačka Banja (spa) is one of the most visited balneological centers in Serbia. Vrnjačka Banja has a long tradition considering its material traces from the Roman time. The first chemical analysis of medicinal water was done in 1835. Then its basic properties significant for medicine were defined. Since then till nowadays Vrnjačka Banja is the first one between other spas in Serbia considering the number of visitors. There were 163.000 tourists (1985) and 1.415.00 overnight stays (1986). These data about record values were never realized later on.

Key words: Vrnjačka Banja, tradition, water analysis, number of tourists, overnight stays.

Увод

На територији Србије постоји велики број минералних, термалних и термоминералних извора и бушотина. Уз то јавља се изванредан број извора чија се вода одликује повећаном радиоактивношћу и повећаним садржајем гасова. Вода већине оваквих извора у народној традицији, али и савременој балнеотерапији, сматра се лековитом и омогућава развој здравствено лечилишног - бањског туризма, који у Србији има дугу и богату традицију. Неколико бања Србије бројем туриста изједначава се и премашује центре планинског и градског туризма. По томе се посебно истиче Врњачка Бања, која већ готово два века предњачи над осталим.

Смештена у Западном Поморављу, условила је издвајање посебне бањске зоне и утиче на правце туристичких кретања. Са шест извора (Топли, Језеро, Слатина, Снежник, Борјак, Бели) различитих термичких, хемијских и балнеотерапијских особености, уз постојање више од 15.000 лежаја у различитим смештајним објектима и приватним домаћинствима, захваљујући Заводу за превенцију, лечење и рехабилитацију обољења органа за варење и шећерне болести, уз богат садржај туристичког боравка, током времена остваривала је значајне економске и друштвене ефекте. Највише посетилаца и њихових ноћења било је 1985., односно, 1986. године. Сложене политичке и економске прилике почев од 1990. године до данас, утицале су на стагнацију промета. Предстојеће акције приватизације, власничке трансформације, категоризације објеката и докапитализације, могу бити од значаја за повратак на некадашњи ново, који је основа за даљи развој.

* Др Стеван М. Станковић, редовни професор, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд.

Богата историјска прошлост

Књига "Врњачка Бања – Прилози за историју" (Сотировић Д. М, 1988), добра је основа за упознавање богате историјске прошлости једног дела Западног Поморавља, а самим тим и Врњачке Бање. Од интереса за почетак и развој балнеолошке функције је податак да су изворе данашње Врњачке Бање користили Римљани за време боравка у нашим крајевима.

Римско лечилиште је било познато по каптираном извору Фонс Романус, чији се остаци и данас запажају у Врњачкој Бањи недалеко од топлог купатила и представљају својеврсно средиште и знаменитост бање у подножју планине Гоч, недалеко од Западне Мораве. "Улазак у састав Римског Царства значио је за средњи Балкан ступање у сферу античке цивилизације. Општи утицаји постају директни, а промене брже и очитије. Ради војних потреба и трговине Римљани су у својим областима изградили густу мрежу путева, обележених миљоказима и изграђеним успутним станицама. Из Шумадије ка Косову и Јадрану водио је пут кроз рударску област долином Ибра, а поред реке Ангрос, данашње Западне Мораве, ишао је према Далмацији. Долином реке Ангрос, данас Западна Моравана, ишао је пут којим је кичма Балкана Виа милитарис, преко Крушевца, Краљева, Чачка и Ужица била повезана са Босном и даље Јадраном. У доба римске управе било је у околини Врњачке Бање неколико војних утврђења. Једно је било у Грачацу, друго у Чукојевцу, а затим на улазу у Трстеничку сутеску. Стражба, како се данас назива овај засеок, указује на дугу традицију чувања улаза у теснац и прелаза преко Мораве. Временом су око ових утврђења никла и омања цивилна насеља, тзв. *canabae*, што је иначе био случај на многим другим местима. Може се реално претпоставити да су баш ова утврђења и насеља уз њих, пресудно утицала на почетак коришћења топле минералне воде у Врњачкој Бањи" (Сотировић Д. М. 1988).

Године 1924. приликом грађевинских радова у Врњачкој Бањи на откривању нових лежишта и извора воде, пронађени су остаци исклесане стене са отвором за истицање воде. Било је и остатака мањег дрваног базена и удубљења уклесаног у стену одакле је истицала вода и пунила базен. На простору који је познат као Фонс Романус, односно, Римски извор, пронађено је доста металних новчића, од којих су неки са ликом римског императора Константина Великог, чија је престорница била у Наису, претечи данашњег Ниша, а летња резиденција у Медијани, на средокраћу пута од Ниша ка Нишкој Бањи. "Извор је уређен, постављене су две колоне мермерних стубића, које су на крајевима имале по канделабар. До извора се силазило степеницама, са обе стране. После Другог светског рата, овај извор је прекривен бетонским плочама и склоњен од лица јавности. Његово поновно оживљавање извршено је 1989. године, када је над извором постављена сталкена пирамида, по идејном решењу арх. Михајла Митровића" (Боровић-Димић Ј. 2001).

Трагови римске материјалне културе у Врњачкој Бањи су из четвртог века. Нешто касније овај простор губи балнеолошку функцију и Фонс Романус дуго остаје непознат. Из времена вишевековног боравка Турака за сада нема података о селу Врњци, јер нису преведени и проучени дефтери Новопазарског санџака у чијем је саставу било поменуто село. Зна се да су Турци долазили у Врњце и ту проводили летње дане. За њихове потребе локално становништво је морало да уређује изворе. Када је Србија добила извесну аутономију, у Врњцима је 1834. године подигнута нова црква, јер је ово насеље тада имало 73 пореске главе, а општински центар Ново Село, 143 пореске главе.

За време владавине Србијом, кнез Милош Обреновић је предузимао значајне акције. Посебно је био заинтересован за истраживање руда и соли. Због тога је позвао рударског инжењера из Саксоније барона Сигмунда Аугуста Волфганга Хердера, који је свој боравак у Србији крунисао за нас значајном књигом, која је на немачком језику

штампана у Будимпешти, а затим преведена код нас. Истраживачка путовања барона Хердера по Србији трајала су два месеца. За то време обишао је готово све њене делове, картирао рударски интересантне локалитете и појаве, сакупио бројне узорке стена и минерала и испитао 15 узорака термоминералних вода са различитих локалитета.

Током октобра 1835. године барон Хердер је обишао Копаноник, посетио изворе Јошаничке Бање, пео се до рушевина утврђеног града Маглич и боравио у Карановцу (Краљево), где су му предали посуду са лековитом водом извора из села Врњци. "У Карановцу се Хердер задржао на ручку и краћем одмору и том приликом је добио врњачку топлу минералну воду у две одвојене посуде. Једна посуда врњачке топле воде била је стигла у Карановац два дана пре Хердеровог доласка, па пошто је доста дуго стајала и већ изветрила Хердер није хтео да је узме на анализу. Друга посуда са топлом водом била је свежа, јер је добијена истог дана када је Хердер дошао у Карановац. У штампаном путопису барона Хердера, после извршене анализе, записано је следеће: Вода је млака и кисела што се ретко у природи јавља, а у медицинском погледу упоређена је са лековитом водом Шлосбурн у Карлсбаду у Чешкој. Поређење врњачке топле воде са извором у Карлсбаду, данас Карлове Вари, односно најчувенијом бањом и добро познатом лековитом водом, била је најбоља препорука врњачке топле воде и врло пронишљиво указивање на њену будућност. То је био први писани помен и прва стручна анализа врњачке топле воде" (Сотировић Д. М. 1988).

Налази барона Хердера привукли су пажњу доктора Емериха Линденмајера, писца књиге "Опис минералних вода у Србији" и начелника војног санитета Србије, који закључује да је вода извора у Врњцима добра за пијење и купање и да заслужује већу пажњу. Локални свештеници покрећу акцију уређења извора. Најјачи је очишћен. У стену је постављена стублина за сакупљање воде.

За лековите изворе заинтересовао се срески начелник из Крушевца Павле Мутавцић. На његову иницијативу крај извора борави доктор Казимир Гонсиоровски, који по упутствима лекара и познатог природњака Јосифа Панчића, посетиоцима даје савете за употребу воде. Надлежним властима предлаже уређење бање и оснивање лекарске ординације.

Јосиф Панчић је показивао велико интересовање за лековите изворе код села Врњци. "Његова расправа о минералним водама у Врњцима на Великој школи у Београду 1869. године, која је побудила велико интересовање јавности била је најбоља препорука за коришћење ових вода у лечењу. У лабораторији Велике школе у Београду измерен је суви остатак. Указано је на болести које се могу лечити, али само уз надзор лекара. Као први лекар који је дефинисао индикације за лечење у Врњачкој Бањи, Јосиф Панчић је и сам упућивао болеснике у Врњце" (Стојиљковић И. Ј. и Сојиљковић Ј. С. 1989).

За разлику од барона Хердера, који се сматра првим научним истраживачем лековите воде у Врњцима, Казимир Гонсиоровски се уважава као први бањски лекар, а Павле Мутавцић, утемељивач Основателног фондаторског друштва лековите кисело-врње воде у Врњцима, које је озваничено првог јула 1868. године и писац књиге "О Бањи Врњачкој у срезу трстеничком округу крушевачком" која је штампана 1884. године.

Писана грађа о Врњачкој Бањи је обимна. Временом је израсла у својеврсну библиотеку са делима из историје, географије, хидрогеологије, балнеологије, медицине, климатологије, хортикултуре, туристичке оперативе, угостителства, просторног планирања, етнологије, археологије, архитектуре, културе, књижевности и сл. Врњачка Бања је била и остала место добрих посета, лечења, одмора, рехабилитације, рекреације, конгресних скупова, излетништва, културних манифестација, спорта, разоноде и престижа. Неке грађевине и неколико стабала

бањског парка законом су заштићени. У координацији са туризмом на планини Гоч, отварају се нови простори за развој туризма.

Туристи и ноћења у Врњачкој Бањи

Број туриста и број њихових ноћења је значајан показатељ успешности пословања туристичких места. Овом приликом бројчаним подацима (преузетих из различитих публикација и статистичких годишњака) и одговарајућим коментарима указујемо на стање туризма у Врњачкој Бањи, туристичком центру дуге традиције, који је имао успоне и падове у броју посетилаца а самим тим и оствареним економским ефектима. Од прве сезоне до наших дана Врњачка Бања је прошла кроз различите фазе изградње и организације здравствене службе и туристичко-гоститељске привреде, што је доприносило развоју, али условљавало и извесне стагнације. Врњачка Бања је делила судбину осталих туристичких места Србије, али је готово увек по броју туриста и оствареним ноћењима предњачила не само међу бањама, већ уопште.

Табела.1. Број туриста и ноћења у другој половини XIX века.

Година	Туристи	Ноћења	Просечан боравак
1869.	583	16.140	30
1870.	621	18.630	30
1871.	681	20.430	30
1872.	700	31.000	30
1873.	656	19.680	30
1874.	539	16.170	30
1875.	145	4.350	30
1876.	175	5.250	30
1877.	154	4.620	30
1878.	181	5.430	30
1879.	197	5.910	30
1880.	255	7.650	30
1881.	326	9.780	30
1882.	528	14.678	28
1883.	613	16.060	26
1884.	626	16.213	26
1885.	527	14.414	25
1886.	631	15.207	24
1887.	695	16.888	24
1888.	711	17.438	24
1889.	746	17.904	24
1890.	846	20.388	24

Првом званичном бањском сезоном сматра се она из 1869. године. Ово због тога што су тада у Врњачкој Бањи радила три лекара. Установљена је евиденција посетилаца, ноћења и омогућено израчунавање дужине просечног боравака гостију. Године 1874. хемијску анализу воде извора Буква извршио је Сима Лозанић у Београду. Нову анализу воде поменутог извора извршио је и 1886. године и утврдио извесне разлике у односу на прву анализу, што је била последица мешања са другом водом, јер извор није био добро каптиран. У периоду од 1869. до 1890. године број посетилаца по појединим годинама није био изнад 850, а број њихових ноћења од 31.000 остварен 1872. године, није достигнут до краја приказаног периода.

Просечан боравак посетилаца од 24 до 30 дана јасно потврђује здравствени значај Врњачке Бање, јер је тадашња лекарска пракса препоручивала дуг боравак у бањи ради лечења. За 1889. годину је карактеристично да је међу 746 посетилаца било

20 странаца и то из Аустроугарске, Румуније, Бугарске и Турске. Међу домаћим гостима највише је било оних из Београда, Крушевца, Крагујевца и Смедерева, односно, њихових округа. Известан број гостију из Ваљева, Ужица, Врања, Ниша, Пирота и Књажевца указује да је Врњачка Бања имала доста пространу привлачну зону.

Интересантно је да је 1868. године извршен премер бањског земљишта. Нешто касније (1872.) урађен је пројекат неопходних радова, али исти углавном нису обављени. До 1872. године у своју малу дрвену кућицу крај лековитог извора долазио је јеромонах манастира Каленић Јанићије Нешковић. Постојао је и мали објекат епископа жичког Јоанакија. Познат као владичина кућа, уважава се као први туристички објекат у Врњачкој Бањи.

Године 1883. Врњачка Бања добија статус државне бање. Иза тога се гради топло купатило, које је порушено 1924. године, када су обављени радови на каптирању извора. Од интереса је 1885. година, јер је тада дефинисана граница бањског реона. Део сеоског насеља Врњци добио је посебан третман. "Тако је створена урбана клица из које је рођена Врњачка Бања, док је са друге стране отпочело тихо замирање села Врњаца" (Сотировић Д. М. 1988). Исте године изграђена је гостионица Косте Петровића са 10 соба и пратећим садржајима. Раскошна вила генерала Јована Белимарковића сазидана је 1886. године. Станови Ракичића са 16 соба потичу из 1887., али су касније преуређени у вилу "Авала".

Из овог периода значајни су Кочини станови и вила капетана Симе Симића, која се налазила на месту данашњег хотела "Бреза". Слична овој била је и вила "Зрак". У ова два бањска објекта било је 39 соба намењених гостима. Понуда је пратила потражњу. Скромни објекти реално су одражавали време и место. Важно је истаћи и чињеницу да је 1890. године, по налогу Министарства грађевина Србије, у Врњачкој Бањи боравио инжењер Франц Винтер, и представио идеје о великој европској бањи, које су обухватале каптирање извора, регулацију бањских потока, проширење парка, изградњу саобраћајница, избор локација за нове објекте, изградњу курсалона, стварање вештачког језера за снабдевање водом.

Из 1890. године потиче чланак бањског лекара Ђоке Јовановића "Врњачка Бања", објављен у Српском архиву за целокупно лекарство. Рад од 88 страна плени ширином захваћених проблема, те је и данас за уважавање. Посебно истичемо идеје о проширењу понуде и обogaћивању садржаја боравка, јер "Психички утицај је врло велики. У Бањи нико не сме да каже да му је дуго време. Треба болесницима створити разна уживања. Треба им растурити бриге и створити им забаве. Ако се о овом не води рачуна, наша бања ће све више и више да губи боље госте. Нико данас неће да живи о лебу, ваздуху и води, а још мање болесник. У хроничним болестима треба утицати на морал. Разне забаве, свирке, игре, мало лутрије, пуцање итд. све то утиче на душу и на целу исхрану тела" (Јовановић Ђ. 1890).

Релативно мали број посетилаца Врњачке Бање карактеристичан је и за последњу деценију XIX века. То је последица политичке кризе у Србији, усвајања новог устава, владавине малолетног краља Александра, државног удара, честих промена владе, стања опште несигурности, ратних сукоба са Бугарском и Турском, Тимочке буне, борбе за ослобођење јужне Србије и сл.

Године 1896. у Врњачкој Бањи је боравила једна државна комисија у циљу израде регулационог плана. Од значаја су анализе лековите воде Марка Николића и Александра Зега из 1900. године. У годинама до 1911. број туриста ни једном није премашео десет хиљада. Дошло је и до извесног скраћења просечне дужине боравка, али је укупан број реализованих ноћења већ 1907. године премашео 115.000, да би 1912. износио 229.000, што је за неке наше бање и данас недостижно.

Интересантно је то да уз обиље минералне воде Врњачка Бања није имала довољно воде за домаће и комуналне потребе. Године 1907. од породице Јована

Белимарковића, чија је вила још 1892. године имала прави водовод, јер је каптиран извор Милошевац у подножју Гоча, добијена сагласност да се део воде може користити за потребе Врњачке Бање. Тоје био почетак изградње бањског водовода.

Табела 2. Туристи и ноћења крајем XIX и почетком XX века

Година	Туристи	Ноћења	Просечан боравак
1891.	852	20.192	24
1892.	835	19.789	24
1893.	871	20.120	23
1894.	869	20.421	23
1895.	883	20.309	23
1896.	900	20.132	23
1897.	1.130	25.651	23
1898.	1.250	28.375	23
1899.	2.000	45.000	22
1900.	2.320	52.432	23
1901.	2.355	52.560	22
1902.	2.480	54.808	22
1903.	2.526	55.572	22
1904.	3.480	75.864	22
1905.	3.780	82.026	22
1906.	4.450	95.675	21
1907.	5.300	115.540	22
1908.	6.320	135.248	21
1909.	7.540	160.602	21
1910.	9.300	198.090	21
1911.	9.396	197.316	21
1912.	10.933	229.593	21

Пред Први светски рат Врњачка Бања већ има препознативу физиономију. На основу нивих хемијских анализа, детаљно се одређују индикације, методе лечења и контраиндикације. Садржај боравака гостију се обогаћује излетништвом, спортом и културним манифестацијама. Године 1892. изграђен је бањски курсалон, који је имао топлу воду, простор за одмор и покривено шеталиште. Порушен је 1924. године у време каптирања воде Топлог извора. Истицао је хотел "Орловац" са два објекта, летњом баштом, цветним алејама, кухињом и трпезаријом. Налазио се на месту данашњег хотела "Звезда". Из овог периода се истичу још и вила "Даница", Шучин павиљон са првом бањском читаоницом. За период балканских ратова и Првог светског рата нема поузданих података о броју посетилаца Врњачке Бање.

По завршетку Првог светског рата, већ 1920. године премашен је број туриста из 1912. године. До 1931. године Врњачка Бања има благ али доста стабилан пораст броја туриста и њихових ноћења. После кратког застоја током 1932. и 1933. године, настављен је узлазни тренд, иако је дужина просечног боравака опала на 19 дана. Највише туриста (33.672) и њихових ноћења (675.000) било јер 1938. године. На завидан број реализованих ноћења 1938. године најбоље указује податак, да такав обим није остварен у периоду између 1991. и 2003. године. Посебно илустративним се чини податак да је 1999. године број ноћења био за 285.000 мањи него 1938. године, иако се у међувремену знатно повећао број лежаја, осавременила медицинска служба, унапредили многи сектори пословања и сл. Године 1934. основано је Друштво пријатеља врњачке Бање, које је током неколико наредних година публиковало више интересантних публикација о Врњачкој Бањи, ангажујући тада веома познате ауторе. Нешто касније (1938) у парку Врњачке Бање, у присуству владике Николаја Велимировића, откривен је споменик српском краљу Александру Карађорђевићу.

Табела 3. Туристи и ноћења између два светска рата

Година	Туристи	Ноћења	Просечан боравак
1919.	6.237	117.788	19
1920.	11.447	217.493	19
1921.	16.605	315.495	19
1922.	15.529	293.498	19
1923.	19.132	367.334	19
1924.	20.491	389.329	19
1925.	23.172	447.722	19
1926.	20.491	383.182	19
1927.	24.083	459.985	19
1928.	25.548	485.412	19
1929.	24.564	466.716	19
1930.	26.258	520.000	19
1931.	26.808	509.353	19
1932.	21.405	400.278	19
1933.	22.645	443.492	19
1934.	25.150	477.850	19
1935.	28.191	538.448	19
1936.	26.659	511.571	19
1937.	30.748	587.287	19
1938.	33.672	675.000	20
1939.	32.336	646.270	19

Врњачка Бања је између два светска рата изразито предњачила у односу на друге центре бањског туризма у Србији, који углавном нису имали годишње више од 10.000 туриста и 8.000 до 117.000 ноћења. Године 1933. од Ковиљаче, друге бање Србије по броју гостију, Врњачка Бања је имала 17.952 госта више и 346.319 ноћења више. Године 1939. од Ковиљаче, која је и тада по броју туриста била на другом месту међу бањама Србије, Врњачка Бања је имала 25.345 туриста и 529.211 ноћења више. Исте године све бање Србије заједно имале су мање туриста и ноћења од Врњачке Бање.

Табела 4. Туристи и ноћења у познатим бањама Србије

Бања	1933.		1936.		1939.	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Врњачка	22.655	443.492	26.659	511.571	32.336	646.270
Ковиљача	4.703	97.173	7.784	129.843	6.991	117.059
Матарушка	3.159	40.652	4.613	78.657	3.327	74.887
Нишка	4.365	37.505	4.472	84.171	5.534	66.432
Сокобања	1.566	22.265	3.379	20.588	1.974	8.295
Врањска	2.744	43.170	4.034	65.899	4.803	76.926
Буковичка	1.298	12.913	2.524	27.805	4.799	48.769
Рибарска	1.698	14.550	2.007	23.034	2.340	16.614
Куршумлијска	734	7.219	970	15.435	1.240	20.198
Брестовачка	816	12.788	1.355	17.021	1.065	11.356

Године 1920. у Државној хемијској лабораторији у Београду узвршена је анализа хладне минералне воде. Хемичар Марко Леко је указао на извесну радиоактивност бањске воде и Врњачку Бању добро представио у обимној књизи (Леко М., Шчербаков А., Јоксимовић Х. 1922). Из 1937. године потиче анализа воде извора Снежник. Бушењем терена до 300 m, од пет сонди четири су дале добре резултате. Умножава се писана реч о Врњачкој Бањи, објашњавале индикације, градили и пословали нови објекти, међу којима су се истицали хотели, ресторани,

виле и пансионери (Империјал, Сотировић, Швајцарија, Круна, Европа, Белви, Јадран, Зора, Даница, Луксор, Терапија и др).

Табела 5. Туристи и ноћења у периоду обнове

Година	Туристи	Ноћења	Просечан боравак
1946.	33.851	643.000	19
1947.	42.585	766.530	18
1948.	49.795	995.900	20
1949.	46.647	839.646	18
1950.	42.533	696.848	16
1951.	35.995	557.920	15
1952.	29.619	453.071	15
1953.	31.679	484.643	15
1954.	29.428	464.346	15
1955.	27.986	579.152	19
1956.	38.528	693.318	18
1957.	50.809.	809.816	16
1958.	59.849	900.532	15
1959.	67.967	1.037.172	15

За време Другог светског рата у Врњачкој Бањи није било правог туристичког промета, али је већ 1946. године овде боравило више од 30 хиљада посетилаца који су остварили више од 640 хиљада ноћења. То је одговарало промету из 1939. године. До 1949. године број туриста се повећавао, а затим до 1956. смањивао са знатним разликама по појединим годинама. Након тога, до 1959. године у Врњачкој Бањи годишње борави по више од 50 хиљада гостију, који су остварили више од једног милиона ноћења 1959. године, што се уважава као веома значајно у развоју овог туристичког средишта.

За период обнове после Другог светског рата, као и за раније године карактеристичан је мали бој страних туриста, те исти не изазивају посебне анализе. Готово сви бањски објекти су били државно власништво. Понуда је била доста сиромашна. Здравствена функција је изразито предњачила над класичном туристичком. Доминирали су посетиоци које су на бањско лечење упућивали одговарајући заводи инвалидског, пензијског и војног осигурања. Просечна дужина боравка је са 19 сведана на 15 дана, што је умањивало економске ефекте пословања, који су често уступали пред социјалним, здравственим и опште друштвеним. Године 1955. у свим бањама Србије било је 95.400 туриста који су остварили 1.008.000 ноћења. Удео Врњачке Бање у броју туриста износио је 29 %, а у броју ноћења 57 %.

Више од сто хиљада туриста у Врњачкој Бањи регистровано је 1968. године. Иза тога је уследио период сталног повећања броја посетилаца, тако да је 1985. године достигнут број од 163.018, што је било више него у многим другим центрима континенталног и приморског туризма тадашње Југославије. Овакав промет после тога никада није достигнут и означава рекордну посету једном нашем балнеолошком центру. Висок ниво туристичких посета задржао се до 1990. године, када је у Врњачкој Бањи регистровано 4.286 страних туриста, што је највише у вишедеценијском постојању и пословању Врњачке Бање.

Пошто је више од милион ноћења први пут регистровано 1959. године, нешто већи обим ноћења остварен је и две наредне године, иза којих до 1968. то није достигнуто. Више од милион ноћења Врњачка Бања има у периоду од 1968. до 1988. године, са рекордом из 1985. године (1.415.168), који после тога још увек није достигнут. Било је то време општег убрзаног развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији и Србији. Изграђени су неки нови смештајни капацитети у Врњачкој Бањи. До детаља су истражене хемијске и балнеолошке особености постојећих

извора, усавршила се медицинска служба и добро радио Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију органа за варење и шећерне болести, који је основан 1976. године и који је имао више трансформација у начину пословања.

Табела 6. Домаћи и страни туристи у Врњачкој Бањи

Година	Домаћи	Страни	Укупно	Индекс
1960.	79.619	956	80.575	100
1961.	92.764	697	93.461	116
1962.	76.192	562	76.754	95
1963.	68.740	603	69.343	86
1964.	72.538	1.070	73.607	91
1965.	80.326	690	81.016	101
1966.	87.181	900	88.081	109
1967.	84.302	1.264	85.566	106
1968.	101.997	1.390	103.387	128
1969.	122.239	1.465	123.858	154
1970.	112.898	1.478	114.376	142
1971.	132.177	1.800	133.977	166
1972.	132.674	1.488	134.162	167
1973.	133.698	1.414	135.112	168
1974.	131.912	1.107	133.019	165
1975.	118.783	829	119.612	148
1976.	122.544	1.050	123.594	153
1977.	136.806	1.149	137.955	171
1978.	143.163	1.191	144.354	179
1979.	155.356	1.401	156.757	194
1980.	139.674	1.175	140.849	175
1981.	154.945	2.631	157.576	196
1982.	147.919	1.396	149.375	185
1983.	145.095	1.451	146.546	182
1984.	155.010	1.977	156.987	195
1985.	161.210	1.808	163.018	202
1986.	153.119	1.417	154.536	192
1987.	146.542	1.968	148.510	184
1988.	140.053	2.149	142.202	176
1989.	133.852	2.074	135.926	169

Године 1980. у свим бањама Србије било је 464.000 туриста, од којих 140.849 или 30 % у Врњачкој Бањи. Исте године у свим бањама Србије туристи су остварили 3.997.000 ноћења, од којих је 1.212.794 или 30 % реализовано у Врњачкој Бањи. Такав тренд одржава се и данас. То значи да Врњачка Бања у бањском туризму Србије учествује са једном трећином туриста и њихових ноћења. Године 2000. у Србији као целини, регистровано је 2.129.000 туриста и 7.195.000 њихових ноћења. У броју туриста Србије Врњачка Бања је учествовала са 3,5 %, а у броју ноћења са 6,4 %.

Посебна пажња посвећивана је обогаћивању садржаја боравка, посебно за време летње туристичке сезоне, када је било и до 100 приредби различитих врста и значаја. Дужина просечног боравка се смањила на 7 до 10 дана, јер у бањи има све више оних који долазе на кратко ради одмора, провода, културних и спортских манифестација, а не класичног бањског лечења. За наведени период је карактеристично и смањење оних које су осигуравајући заводи слали на бањско лечење.

Немили догађаји на тлу бивше Југославије изражени политичком, економском и ратном кризом, пореметили су развој туризма у Србији, а самим тим и у Врњачкој Бањи. Узлазни тренд посета, ноћења и општег пословања прекинут је 1990. године и наставио се кроз читаву наредну деценију.

Табела 7. Ноћења домаћих и страних туриста у Врњачкој Бањи

Година	Домаћи	Страни	Укупно	Индекс
1960.	1.067.018	9.677	1.076.695	100
1961.	1.219.951	12.054	1.232.005	114
1962.	984.868	3.709	988.577	92
1963.	739.196	3.508	742.704	69
1964.	786.062	7.419	793.481	74
1965.	853.323	3.312	856.735	80
1966.	904.592	4.642	909.216	84
1967.	793.723	5.525	799.248	74
1968.	804.377	5.270	809.647	75
1969.	1.130.962	4.808	1.135.770	105
1970.	1.031.241	6.151	1.037.392	96
1971.	1.228.015	5.648	1.233.663	115
1972.	1.191.711	5.312	1.197.023	111
1973.	1.170.285	4.775	1.175.060	109
1974.	1.149.350	5.648	1.154.998	107
1975.	1.118.868	3.913	1.122.811	104
1976.	1.097.601	3.531	1.101.132	102
1977.	1.189.001	3.649	1.192.651	111
1978.	1.269.108	3.861	1.272.969	118
1979.	1.326.830	4.557	1.331.387	124
1980.	1.208.586	4.298	1.212.794	113
1981.	1.306.278.	19.262	1.325.540	123
1982.	1.318.235	8.423	1.326.658	123
1983.	1.281.503	4.037	1.285.540	119
1984.	1.321.075	6.212	1.327.287	123
1985.	1.407.338	7.830	1.415.168	131
1986.	1.293.028	5.413.	1.298.441	121
1987.	1.178.915	5.861	1.184.776	110
1988.	1.094.574	7.258	1.101.832	102
1989.	984.680	7.242	991.922	92

Током низа година после 1990. број туриста је испод 100 хиљада, а број њихових ноћења неколико година само око 400 хиљада. То одговара стању из шездесетих година прошлог века. Известан опоравак почиње 2002. године, али је до некадашњих рекордних вредности вероватно веома тешко доћи. Ово због тога што су се у међувремену усложнили проблеми категоризације и приватизације објеката, денационализације неких здања чији се власници знају, реструктурирања у пословању, недостатка инвестиција за одржавање постојећих и изградњу нових објеката и сл.

Табела 8. Домаћи и страни туристи у протеклој деценији

Година	Домаћи	Страни	Укупно	Индекс
1990.	119.223	4.286	123.509	100
1991.	102.300	1.700	104.000	84
1992.	113.400	600	114.000	92
1993.	87.300	500	87.800	71
1994.	99.517	510	100.027	81
1995.	92.633	992	93.625	76
1996.	81.534	3.111	84.645	68
1997.	90.706	4.134	94.840	78
1998.	102.100	2.900	105.000	85
1999.	71.900	1.600	73.500	59
2000.	85.030	4.770	89.800	73
2001.	85.651	3.844	89.495	73
2002.	92.600	3.600	96.200	78

Иако се почев од 1956. до 2979. године број туриста у Врњачкој Бањи повећао са 38.528 на 156.757, број странаца који су посећивали нашу најпрометнију бању у читавом периоду био је веома скроман. Године 1971. било их је само 1.888, 1990. нешто више од 4.200 и 2000. године нешто више од 4.700. Реч је о пословним људима који посећују околне градове и извесно време проведу у Врњачкој Бањи. Стање из 2000. године објашњава се посетама туриста из неких република бивше Југославије, које статистика сада исказије као стране туристе.

Табела 9. Ноћења домаћих и страних туриста у протеклој деценији

Година	Домаћи	Страни	Укупно	Индекс
1990.	885.788	14.861	900.649	100
1991.	659.700	6.300	666.000	74
1992.	662.100	1.900	664.000	74
1993.	465.600	1.400	465.600	52
1994.	486.727	1.362	488.089	54
1995.	464.237	2.655	466.892	52
1996.	418.159	10.104	428.263	47
1997.	444.521	13.269	457.790	51
1998.	529.900	12.100	542.000	60
1999.	380.900	9.100	390.000	43
2000.	459.900	18.100	478.000	53
2001.	405.750	15.351	421.101	47
2002.	433.700	12.300	446.000	49

Наглашено смањење броја туриста и њихових ноћења евидентирано је већ 1993. године. Са 87.800 туриста Врњачка Бања је те године била испод нивоа из 1961. године, када је регистрован 93.461 турист. Са 465.600 ноћења 1993. године, стање се готово изједначаје са оним из 1954. године (464.346), а далеко је испод оног из 1948. године када је остварено 995.900 ноћења.

ЛИТЕРАТУРА

- Сотировић Д. М. (1988): **Врњачка Бања – Прилози за историју**. Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања.
- Стоилковић И. Ј. и Стоилковић Ј. С. (1989): **Балнеоклиматотерапија Врњачке Бање у обољењима децејег узраста**. Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања.
- Јовановић П. Ђ. (1900) : **Врњачка Бања**. Српски ахрив за целокупно лекарство, репринт издање Замак културе (1972), Вењачка Бања.
- Леко Т. М., Шчербаков А. и Јоксимовић М. Х. (1922): **Лековите воде и климатска места у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца**. Министарство народног здравља, Београд.
- Станковић М. С. (1994): **Врњачка Бања – туристичко-географска монографија**. Посебна издања Српског географског друштва, књига 71, Београд.
- Станковић М. С. (1995): **Неке особености промета туриста у Врњачкој Бањи**. Зборник радова Бањска и климатска места Југославије, Савез инжењера и техничара Србије, Београд.
- Боровић-Димић Ј. (2001): **Вода у традицији и животу Врњачке Бање**. Завичајни музеј – Замак културе, Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања.

STEVAN M. STANKOVIĆ

S u m m a r y

VRNJAČKA BANJA (SPA)

Serbia's international reputation as a tourist contry is enhaced, among other features, by than 300 minelal and thermal springs in over 50 spas. Vrnjačka Banja (spa) is in the central part of Serbia, about 200 km sout of Belgrade. The spa is situated among the wooded foothillis of high Mount Goč, which slopes genty into the Zapadno Pomoravlje region. Vrnjačka Banja has a temperate continental climate and its microclimate, under the influence of nearby mountains, is subalpine and very agreable. Vrnjačka Banja has a long tradition as a health resort and recreational centre. Is one of the most frequented tourism in Serbia, recording over one and a 1,3 milionen overnight stays a year. It has a heavy schedule of cultural events and entertainments throughout thr year. Vrnjačka Banja has a long tradition considering its material traces from the Roman time. The first chemical analysis of medicinal water was done in 1835. Then its basic proproperties significant for medicine were defined. Since then till mowadays Vrnjačka Banja is the first one between other spas in Serbia considering the number visitors and overnight stays. There were 163.000 tourist (1985) and 1.415.000 Overnight stays (1986). These data about record values werw never realized later on.